

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון **תשפ"ג**

כרך י

עורכים:

פרופ' משה צפור
ד"ר אליסיה גרינבנק
ד"ר אפרת בנג'ז

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' שונית רייטר
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשפ"ג 2023
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@washington.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות ומקרא

17	מאימתי קורין את שמע - קשת ההתייחסויות לשאלת סוף זמן קריאת שמע כמשקפת יחסים משתנים לזיכרון, לאדם ולהלכה	צחי כהן
29	'כי אישה כושית לקח' (במדבר יב, א)	יוחנן קאפח
53	אופיר המקראית: קופים ותוכים	מאיר בר אילן
73	הבנת נבואות ירמיהו תוך מבט על תקופת הזמן והמקום בהן נאמרו	ציפורה שויצקי

שער שני | חינוך והוראה

95	פרספקטיבה משווה: התנהגויות אזרחיות של מורים בעבודה עם ילדים במצבי סיכון בזמן שגרה ובזמן חירום	טניה לוי גזנפרנץ
117	הדרכה פדגוגית למורה צרודה שמתקשה בניהול כיתה: תיאור התערבות	סברין תגת ואליעזר יריב
137	מהבסיס הצבאי לכיתת הלימוד: נרטיבים של קצינים ונגדים פורשי צה"ל אשר בחרו בקריירה שנייה בשדה החינוכי	אורן כהן זדה
159	איכויות ההנמקה האוטוביוגרפית בסיפורי חיים של מתכשרות להוראת אנגלית	מירי תא-שמע באום

177	תחושת מסוגלות אימהית ומידת שביעות הרצון מהחיים בקרב אימהות לילדים על הרצף האוטיסטי ואימהות לילדים עם התפתחות טיפוסית	אליסיה גרינבנק ודניאלה מנזין
191	פניות פסיכולוגית, קשיבות ועומס קוגניטיבי בקרב סטודנטים עם לקויות למידה וסטודנטים ללא לקויות למידה	סאאיד בשארה ואפרת בנג'ו
215	"הזום נוח אבל מפספסים את המפגש" - שביעות רצון מלמידה מקוונת או משולבת בקורס התאמה למטפלים במערכת החינוך	שירלי הר צבי (הכהן), עטרה פישר, עינת פולק ומיקי (מרים) עופר-ירום

שער שלישי | חינוך גופני ובריאות

243	"הקרב מגע נתן לי ביטחון ורוגע" - המניעים של מתאמנים ומתאמנות לבחירה באימון קרב מגע, והגורמים להתמדה באימון לאורך שנים	זאב כהן ועידית סולקין
265	תוכניות התערבות המשלבות ספורט אתגרי ופעילות חוץ סביבתית (ODT) ככלי להעצמה ולשיפור כישורי חיים בקרב ילדים ובני נוער - מאמר דעה	רולי חדש, דני מורן ויובל חלד

שער רביעי | לשון ומוזיקה

281	האופרה אידומנאו מאת בלדסרה גלופי (1756) בין טרגדיה יוונית לאופרה סרייה איטלקית	אפרת בוכריס
309	למה זה תשאל לשמי? שמות פרטיים הבנויים בתבנית הפועל - מן המקרא ולאורך הדורות	ברוריה אדמוני

מחברי המאמרים

ד"ר אדמוני קולמן ברוריה
 החוג ללשון ולהבעה עברית, המכללה האקדמית אשקלון
 bruriad@netvision.net.il

ד"ר בוכריס אפרת
 החוג לתנ"ך, החוג למוזיקה והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 efratb1967@gmail.com

ד"ר בנג'ו אפרת
 החוג לגיל הרך והחוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; החוג
 לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל
 bengiog@gmail.com

פרופ' בר-אילן מאיר (אמריטוס)
 המחלקה לתלמוד והמחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן
 madualo@gmail.com

ד"ר בשארה סאאיד
 החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל; המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה,
 האוניברסיטה הפתוחה
 saiedbs@gmail.com

ד"ר גרינבנק אליסיה
 ראשת החוג לחינוך מיוחד, החוג לחינוך משלב לתואר שני, המכללה האקדמית לחינוך
 גבעת וושינגטון
 gralicia2@gmail.com

ד"ר הר-צבי (הכהן) שירלי
 ראשת המסלול והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
 shirhar68@gmail.com

חדש רולי
 דוקטורנט בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
 rulifit@gmail.com

פרופ' חלד יובל

פרופסור מן המניין, ראש המסלול לתואר שני בחינוך גופני, סמינר הקיבוצים
yuvalhele@gmail.com

כהן זאב

דוקטורנט במחלקה לאמנויות, המעבדה לחקר מדעי המוזיקה, אוניברסיטת בן-גוריון
zeev@kravmagaimpact.com

ד"ר כהן צחי

ראש המסלול לתואר שני בלימודי יהדות, הקריה האקדמית אונו
evic41@gmail.com

ד"ר כהן זדה אורן

החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
cohenzad@gmail.com

פרופ' יריב אליעזר

פרופסור חבר, ראש החוג לחינוך משלב לתואר השני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת
ווישינגטון
elyariv@gmail.com

ד"ר לוי גזנפרנץ טניה

ממונה מחוזית התכנית הלאומית לילדים ונוער 360 במשרד החינוך במחוז צפון; המסלול
לתואר שני במנהל החינוך, מכללת תל-חי
tanaiilan@gmail.com

פרופ' מורן דניאל

פרופסור מן המניין, המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל
dani.moran@sheba.health.gov.il

ד"ר מנוזין דניאלה

מנהלת אקדמית קמפוס אילת במרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט; החוג לחינוך מיוחד.
danielam@l-w.ac.il

ד"ר סולקין עידית

החוג לגיל הרך, החוג לחינוך מיוחד והחוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת
ווישינגטון; החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
iditsulkin@gmail.com

ד"ר עופר-ירום מרים (מיקי)
 החוג לחינוך מיוחד, מכללת סמינר הקיבוצים
 mickey.yarom@gmail.com

פולק עינת
 החוג לקלינאות תקשורת, מכללת הדסה; דוקטורנטית במחלקה לחינוך אוניברסיטת בן גוריון
 einatpo10@gmail.com

ד"ר פישר עטרה
 החוג לחינוך מיוחד והחוג לגיל הרך, מכללת אפרתה ומכללת בית רבקה
 atarahfisher@gmail.com

ד"ר קאפח יוחנן
 דיקן אקדמי, מכללת אורות ישראל; החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 ykapah@gmail.com

ד"ר שויצקי ציפורה
 גמלאית החוג לחינוך והחוג לתנ"ך, מכללת אורות ישראל
 zipora.sh@gmail.com

ד"ר תא-שמע באום מירי
 ראשת החוג לאנגלית, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 mirimtb@gmail.com

תגת סברין
 מורה לשפה וספרות ערבית בחטיבת הביניים ג' "אלרוואיא" בכפר ירכא
 sabreentagat43@gmail.com

הבנת נבואות ירמיהו תוך מבט על הזמן והמקום שבהם נאמרו

ציפורה שויצקי

תקציר

במאמר זה בחנתי את נבואות ירמיהו תוך מבט על תקופת הזמן והמקום שבהם נאמרו, בדקתי כיצד ומתי תפיסותיהם ההיסטוריות של מלכי יהודה והנביא ירמיהו מתנגשות או חופפות, וכיצד המלכים והנביא מנסים בכוח מעמדם והשפעתם לכוון את גורל עמם. נבואות ירמיהו הן תוצאה של נסיבות זמנו, וכדי שהלומד ישיג הבנה מעמיקה של הנבואות עליו להכיר את ההיסטוריה היהודית והעולמית שמולה עומד ירמיהו ומנבא. התקופה היא תקופה של עמידה על פרשת דרכים בהיסטוריה של עם ישראל, ירושלים נכבשה על ידי הבבלים, בית המקדש נשרף ומגיע קץ ממלכת יהודה. הוראת הנבואות במסגרת של סדר היסטורי, יחד עם הדגשת האירועים המדיניים שעוררו את הנביא לומר את דבריו, מסייעות בהבנתם. ירמיהו הבין שנגזרה גזרה, וגם אם באופן היפותטי יש סיכוי מבחינה מדינית להצליח במרד נגד בבל, על פי חשבון גמול ועונש מרד פירושו איבוד לדעת. הוא מנבא ומייעץ למלכים אילו החלטות מדיניות לקבל, אך לא מפריד בין המצב המדיני הקשה למצב הדתי והמוסרי הלקוי. הוא צופה את האירועים ההיסטוריים כפי שיתרחשו בעתיד, אך התגשמות נבואותיו מותנית בהתנהגות העם ומנהיגיו.

תאריכים: הנביא ירמיהו, "נְבִיא לְגוֹיִם נְתִיחָה", "יאשיהו, יהויקים, צדקיהו, הממד ההיסטורי
בנבואות

הקדמה

"וְאֲנִי הִנֵּה נֹתֵתִיךָ הַיּוֹם לְעִיר מְבֻצָּר וְלְעַמּוּד פְּדוּל וְלַחֲמוֹת נַחֲשֵׁת עַל כָּל הָאָרֶץ לְמַלְכֵי יְהוּדָה לְשָׂרֵיהֶּ לְכַהֲנֵיהֶּ וְלְעַם הָאָרֶץ".¹ קיימת שותפות בין ה' והנביא ירמיהו – הנביא ממלא את שליחותו, וה' עומד לימינו. מהי השליחות? "נְבִיא לְגוֹיִם נֹתֵתִיךָ",² רד"ק מפרש גויים על ישראל ועל האומות.³ ומה תוכן הנבואה? 'דָּאָה הַפְּקֻדְתִּיךָ הַיּוֹם הַזֶּה עַל הַגּוֹיִם וְעַל הַמְּמַלְכוֹת לְנֹתוֹשׁ וְלְנֹתוֹץ וְלְהַאֲבִיד וְלְהָרוֹס לְכַנּוֹת וְלְנָטוֹעַ [...] כִּי הִנְנִי קֹרֵא לְכָל מְשַׁפְּחוֹת מְמַלְכוֹת צְפוֹנָה נְאֻם ה' וְכֹאֵו וְנִתְּנוּ אִישׁ כְּסֹאוֹ פֶּתַח שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם וְעַל כָּל חוֹמֹתֶיהָ סָבִיב וְעַל כָּל עָרֵי יְהוּדָה".⁴ המאורעות ההיסטוריים אינם אלא גילוי הרצון האלוקי, והנביא הוא זה שמודיע על גורלו העתידי של המלך והעם. הנביא ירמיהו מצטייר כפוליטיקאי ריאליסטי הסוקר את הטוטאליות של המצב ההיסטורי לפני שהוא מנבא. כדי שהלומד ישיג הבנה עמוקה של הנבואות, עליו להכיר את הנסיבות ההיסטוריות של התקופה שמולן עומד הנביא ועיצבו את דרך הבנתו את דבר ה'.⁵ על פי רש"י, "כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור

1 יר' א' 18.

2 יר' א' 5. הטקסט המקראי המנוקד במאמר שאוב מתוך התוכנה המקוונת ויקיטקסט. דברי הפרשנים שאובים מתוך: ספר ירמיהו מפורש בידי מ', בולה, ירושלים, מוסד הרב קוק תשנ"ב, התוכנה המקוונת מקראות גדולות הכתר, בההדרת פרופ מ' כהן, אוניברסיטת בר אילן גרסת 2019, ומתוך התוכנה המקוונת תורת אמת on line, ישיבת עטרת חכמים. נדלה מתוך http://www.toratemetfreeware.com/online/a_root.html

3 רד"ק שם א' 10: "שמתין פקיד וממונה עליהם לטוב ולרע [...] וכפל הלשונות הנתיצה וההריסה לפי שהרבה לדבר רע על ישראל ועל האומות, והטוב היה מעט באומות כמו שאמר בבני עמון, ואחר כך אשיב את שבות בני עמון".

4 יר' א' 10-15.

5 ראו ג' כ"ץ, וא' קצין, 'מחוברים לתנ"ך - מנוכרים לשיעור, תפיסות תלמידי דור ה' Z בבתי ספר ממלכתיים על-יסודיים', החינוך וסביבתו, מ"ב תש"ף עמ' 47-68. (חוקרים) אספו נתונים מ-76 תלמידים יהודים בני 12-18 שלמדו בבתי ספר על-יסודיים ממלכתיים ברחבי הארץ בשנת הלימודים תשע"ו. על פי הגדרתם העצמית 40% חילונים, 60% מסורתיים. 67 תלמידים (88%) מעריכים את התנ"ך כספר של זהות יהודית בשל היבטיו ההיסטוריים ותכניו הערכיים-מוסריים שתורמים לגיבוש זהותם ולהבנת הקשר לארץ. מהמחקר עולה שתלמידים רבים (68%) מפנים ביקורת כלפי שיעורי תנ"ך. לדעתם, בחירת תוכני השיעורים ודרכי ההוראה אינן מעודדות למידה חווייתית. ראו ת' למפרום, 'כשעמוס וירמיהו היו גיבורי תרבות - הוראת נביאים אחרונים בתקופת המנדט 1918 - 1948', במעגלי חינוך, 10, תשפ"ב, עמ' 7-10. למפרום מפרטת את הצעותיו של שלמה דב גויטיין, שלימד בשנות העשרים בבית הספר הריאלי בחיפה וכתב על בעיית הרלוונטיות של דברי הנביאים לתלמידים. הוא הציע ללמד את הנבואות על רקע תקופתם. למפרום מוסיפה את הצעותיו של המורה הלפרין (ניב), בדומה לגויטיין, הציע הלפרין להעמיד במרכז הלימוד את דמויות הנביאים במלוא אנושיותם כדי שהלומדים יחוו את הווי החיים, האירועים והאנשים שנטלו בהם חלק. ראו עוד מאמרו של א' ד' יסלזון, 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך: מהפכת לימוד התנ"ך בימינו', שאנון, כ"ו תשפ"א עמ' 46. יסלזון מתאר את מטרת הלימוד של מכללת הרצוג ביצירת

והמעשה".⁶ כל נבואה נאמרה בהקשר של מאורע היסטורי שאירע במקום ובזמן מסוימים, ולכן יחסי המקום והזמן מסייעים להבנה משמעותית של הנבואות. לפי בוכר,⁷ ה' הוא "אדריכל העולם וגגן העולם", ועל הנביא לפרש את מאורעות ההיסטוריה העולמית בפרספקטיבה נכונה. המאורעות ההיסטוריים אינם אלא גילוי הרצון האלוקי – ה' קורא לעמים לבצע את החלטתו. דינור⁸ מסביר את החשיבות ההיסטורית מזווית שונה: זכותם של הנביאים להתנבא יסודה בעובדה שרוח אלוקים מדברת בם ולכן אין דברי הנבואה אמצעי להבנת ההיסטוריה, אך הבנת ההיסטוריה תביא את הלומד לתפיסת העוצמה הנבואית. דרך ההבנה ההיסטורית ניתן לראות את תולדות ישראל כתגלית ריבונותו של אלוהי ישראל בדברי הימים. שאלות עיקריות המסייעות בהצגת התמונה הברורה של התקופה הן:

- כיצד, מדוע ומתי התפיסות ההיסטוריות של המלך והנביא מתנגשות או חופפות?
- כיצד המלך והנביא מנסים בכוח מעמדם והשפעתם לכוון את גורל עמם?

התקופה הגורלית בין ניסיון יאשיהו לקוממיות לאומית לבין התערערות הבניין הלאומי בימי החורבן והגלות. בשנים שבין 625 לפנה"ס (שנת שלוש עשרה ליאשיהו) ל-586 לפנה"ס,⁹ משנת 3298 לבריאת העולם ועד 10,3338¹⁰ אנו עדים לאחד הפרקים הטראגיים שידע עם ישראל. ירושלים נכבשה על ידי הבבלים בחודש תמוז,¹¹ בית המקדש נשרף בחודש אב¹², ומלכות בית דוד נופלת. מינויו של גדליהו בן אחיקם בן שפן לנציב על שארית הפליטה הוא ניסיון אחרון מצד הכשדים להעניק ליהודה מידה מסוימת של אוטונומיה.¹³ רצח גדליהו והאנשים שעימו מערער את מגדל הציפיות של שארית הפליטה. המצב העגום בארץ מוביל את הנותרים לברוח למצרים מפחד נקמתם של הבבלים. ממלכת יהודה נהרסה והעם איבד את מנהיגו ואת ארצו. הוראת נבואות ירמיהו בתוך מסגרת של סדר היסטורי הגיוני, יחד עם תיאור מאורעות התקופה והדגשת האירועים המדיניים המיוחדים שהתרחשו בזירה המקומית בתקופתו של כל מלך בנפרד, מסייעים להבין את הכוחות הפועלים בימי יאשיהו, יהויקים וצדקיהו, וכן את גורל ממלכת יהודה בימי גדליהו בן אחיקם. הדגשת

גשר בין דרכי הלימוד המסורתיות של חז"ל, ובין דרכי לימוד חדשות המשלבות בין מחויבות אמונית ותורנית ובין שימוש בפרשנות מודרנית.

6 בבלי, חולין קלז ע"א.

7 מ' בוכר, תורת הנביאים, מוסד ביאליק, תל אביב תשי"א, עמ' 152.

8 ראו ב"צ דינור, 'היסטואציה הנבואית קביעתה וערכה בהבנת דברי הנבואה ומשמעותה כמקור היסטורי במקרא ובדורותיו', מחקרים ועיונים להבנת המקרא ותולדות ישראל בתקופתו, מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ז, עמ' 189-196.

9 יר' כה 3.

10 ראו י' איזנברג, סדרי זמנים בתולדות ישראל לפי מסורת חז"ל. ירושלים, דעת - לימודי יהדות ורוח, תש"ע. התאריכים מעובדים על פי סדרי זמנים בדברי ימי ישראל מאת א' א' עקביהו, (תש"ג), תל אביב: הוצאת יזרעאל. נדלה מתוך <https://www.daat.ac.il/daat/tanach/cronolog.htm>

11 יר' נב 4.

12 שם נב 12-13.

13 מל"ב כה 23.

גורלו הריאלי של העם במקום ובזמן שבהם נאמרו הנבואות ימחישו ללומד את ייעודו ההיסטורי של הנביא ירמיהו.

על אי הסדר הכרונולוגי בנבואות ירמיהו כותב אברבנאל בהקדמה לספרו: "לא היה ירמיהו שלם מאד בסיודור הדברים [...] ותמצא בדבריו גם כן המוקדם מאוחר והמאוחר מוקדם. כי היה אחרי שזכר חורבן הבית ותשלום מלכות צדקיהו, חזר לספר מענייני המלך יהויקים שקדם אליו".¹⁴

נבואות המאורגנות על פי סדרן הכרונולוגי ועל פי המלכים שבימיהם נאמרו, יכולות להעמיד לפני הלומד תמונה ברורה של האירועים. הלומד זוכר לא רק את המאורע ההיסטורי אלא גם את דברי הנביא הקשורים באותו מאורע.

המסר הנבואי של הנביא ירמיהו

מצד אחד הנביא ירמיהו מטיף ללכת בדרך ה' ולעשיית צדק ומשפט,¹⁵ ומצד שני הוא גם מדינאי שמדריך את העם בענייני מדיניות. מצד אחד ירושלים חרבה משום שלא שמעו בקול ה' ומרדו בנבוכדנאצר נגד עצת ירמיהו,¹⁶ אך מצד אחר ירושלים חרבה בגלל חשבון הגמול

14 ראו אברבנאל על ירמיהו, הקדמה ג (אתר ספריא): https://www.sefaria.org.il/Abarbanel_on_Jeremiah%2C_Introduction.3?lang=he אברבנאל על ירמיהו לה א, מעלה פירושים נוספים לאי הסדר הכרונולוגי: "אם שהנבואות האלה מירמיהו היו מפוזרות ואנשי כנסת הגדולה קבצו אותם ושמום בספר, וכאשר מצאו כל נבואה ונבואה מהם כתבו, ולא חששו אל הזמנים אלא לזכרון הנבואות שניבא בתוכחתו לבני יהודה, והתראתו בהם עם החרבן שהיה עתיד לבוא עליהם ועל ירושלים ובית ה'". ומוסיף אברבנאל על פי מסכת בבא קמא טו א: "שהיו הנבואות האלה כולנה נזכרות אצלו או בכתב כל אחת בעצמה, וכאשר קבצם ושמום על ספר, שם אותם כמו שמצא אותם או שנזכרו לו ולא חשש על זמניהם בקדימה ואיחור, וזה ממה שלא יזיק". ומסכם אברבנאל: "והיותר נכון אצלי הוא, כי ירמיהו כאשר כתב הנבואה שבאה לו ושניבא לבני יהודה על מצות דרוור העבדים והשפחות שנזכרה למעלה (יר' לד) והוכיחם על ביטולה, הביא אחריה נבואת בני רכב שהיו שומרים ומקיימים מצות אביהם, להוכיח את בני יהודה למה לא יקיימו מצות האלוה יתברך שצוה אותם על דרוור העבדים והשפחות. הנה אם כן נזכרה הנבואה הזאת (יר' לה) במקום הזה עם היותה קודמת בזמן, להוכיח עמה על ענין הדרור שזכר קודם לזה כדי שלא נחשוב שבזמן הזה בהיות המצור על ירושלים הגיעה לירמיהו הנבואה הזאת, הודיע ואמר בה שהיתה בימי יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה, עם היות שנזכרה בזה הזמן להיותה מתיחסת לדרור". ראו: https://www.sefaria.org.il/Abarbanel_on_Jeremiah.35.1.9?lang=he&with=all&lang2=he

15 הנביא משווה בין יאשיהו ליהויקים, "הַתְּמַלֵּךְ כִּי אֶתָּה מִתְחַרָּה בְּאֶרְצוֹ אֲבִיךָ הֲלוֹא אֶכְל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וְצָדִיקָה אֲזוֹ טוֹב לוֹ. דָּן דִּין עֲנִי וְאֲבִיוֹן אֲזוֹ טוֹב הֲלוֹא הִיא הַדַּעַת אֹתִי נְאֻם ה' (יר' כב 15).

16 ראו איכה רבה א, ג, "ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים ויבא להלחם בבקעת מגדו. זה ירמיהו שאמר ליאשיהו. כך מקובלני מישעיהו רבי (ישעיהו יט) וסכסכתי מצרים במצרים. ולא על ידיך ולא שמע לו [...] והוא לא היה יודע שכל דרוור עובדי עבודת כוכבים היו?".

והעונש של ההשגחה העליונה כעונש על חטאות מנשה ועם ישראל.¹⁷ המגמה שמכתיבה את שיקוליו המדיניים של ירמיהו היא האמונה והתפיסה הדתית הבולטת בדבריו. הוא מייעץ למלכים אילו החלטות מדיניות לקבל, אך הוא לא מפריד בין המצב המדיני הקשה והמצב הדתי והמורסי הלקוי.¹⁸ הוא צופה את האירועים ההיסטוריים כפי שיתרחשו בעתיד, אך התגשמות נבואותיו מותנית בהתנהגות העם ומנהיגיו.¹⁹ עיקר שליחותו הוא להזהיר את העם מפני האירועים ההיסטוריים שיביאו עליו את החורבן.²⁰

המזרח הקדום עובר זעזועים קשים,²¹ והנביא ירמיהו היה מעורב בזירה הלאומית ובזירה הבין-לאומית.²² מלכות אשור התמוטטה,²³ והבבלים והמצרים מתחרים על מילוי החלל המדיני ובכיבוש שטחי הפקר שנוצרו כתוצאה מהתמוטטות השלטון המרכזי. בלית ברירה ירושלים נסחפת לתוך ההתמודדות הצבאית עד שהיא נכבשת בשנת 586 לפנה"ס (שהיא שנת 3338 לבריאת העולם) על ידי האימפריה הבבלית.²⁴ נבואתו של ירמיהו נמשכה ארבעים שנה,²⁵ לאורך תקופת מלכותם של יאשיהו, יהואחז, יהויקים, יהויכין וצדקיהו,

17 יר' ד 14-18, "בבסי מרעה לבן [...] כי אתי מרתה נאם ה' [...] דרכך ומעלליך עשו אלה [...] קעתך כי מר".

18 את המחלוקת בין המלך יאשיהו לנביא ירמיהו אפשר להבין לפי בבלי, מסכת תענית כב ע"ב: "מפני מה נענש יאשיהו, שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך מאי דרש (ויקרא כו, ו) וחרב לא תעבור בארצם [...] והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה". רש"י מפרש בעיני המקום.

19 יר' ה 14-17; יר' 15-17.

20 יר' לו 11-6, "כה אמר ה' אלהי ישראל כה תאמר אל מלך יהודה השלם אתכם אלי לדרשני הנה חיל פרעה היצא לכם לעזרה שוב לארצו מצרים ושבבו הפשדים ונלחמו על העיר הזאת ולכדה וישפך בַּאֲשׁ".

21 מנהיגי העם ניסו להתקשר בבריתות עם עמי האזור ועל ידי כך להיחלץ ממעצמות כמו מצרים, אשור או בבל. בזמן של סכנה ביקשו עזרת מעצמה אחת כנגד השנייה, למשל אחז מלך יהודה מבקש עזרת אשור נגד מלך ישראל ומלך ארם. בסופו של דבר אחז משתעבד לאשור השתעבדות מדינית והשתעבדות דתית (מל"ב טו 17-18-710; ;דה"ב כח 20-21). הושע בן אלה מבקש את עזרת מלך מצרים נגד מלך אשור ומלך אשור מגלה את ישראל (מל"ב יז 3-6).

22 יר' מו 1-13, "אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא עַל הַגּוֹיִם, לְמַצְרַיִם עַל חֵיל פְּרָעֹה נְכוּ מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר הָיָה עַל נְהַר פְּרָת בְּכַרְכֶּמֶשׁ אֲשֶׁר הָיָה נְבוּכַדְרֶאֱצַר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּשָׁנַת הַרְבִּיעִית לַיהוֹנָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה [...] הַדָּבָר אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא לְבוֹא נְבוּכַדְרֶאֱצַר מֶלֶךְ בָּבֶל לְהַכּוֹת אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם".

23 מל"ב כג 19.

24 מ', בולה, ספר ירמיהו: תורה נביאים כתובים עם פירוש דעת מקרא. ירושלים: מוסד הרב קוק תשנ"ב, עמ' תפז. ראו עוד י' אפעל, 'נבווראדך' אנציקלופדיה מקראית, ה עמ' 732.

25 מדרש איכה זוטא לב: כל מה שכתוב במשה כתוב בירמיהו, "זה (משה) נתנבא ארבעים שנה, וזה (ירמיהו) נתנבא ארבעים שנה. זה עמדו בני שבטו (קרח ועדתו) כנגדו, וזה עמדו בני שבטו (בני עירו) ענתות) כנגדו. זה השלך ליאור וזה הושלך לבור. זה הצל על ידי אמה, וזה הצל על ידי עבד. זה בא בדברי תוכחות וזה בא בדברי תוכחות. ראו עוד רש"י יר' 18: "וּבְכַתְּוֵם תִּצָּא מִכֶּחֶם הַקֶּדְשִׁיתִיךָ", עליך אמרתי למשה נביא אקים להם (מקרב אחיהם) כמוך (דב' יח 18), זה הוכיחם וזה הוכיחם זה נתנבא ארבעים שנה וזה נתנבא ארבעים שנה".

עד החורבן ואף אחר החורבן אחרי הריגת גדליהו בן אחיקם והבריחה למצרים.²⁶ במשך כל השנים האלה ירמיהו הוא בלי ספק אחד הנביאים הפעילים ומעורב באירועים חשובים בחיי עמו. הנביא מצפה מהעם לקיים את מצוות התורה ובעיקר את המצוות המוסריות, ומנסה לשכנע את העם בתוכחותיו שרצון האלוהים הוא הקובע את מהלכי ההיסטוריה.

הרפורמה של יאשיהו – תקופה של עצמאות והתעלות דתית ולאומית

ירמיהו מסייע לפעילות המלך יאשיהו, ויוצא למסע מפרך כדי להחזיר את עשרת השבטים ולהשיג את היעד של איחוד שתי הממלכות העבריות על יסודות התורה.²⁷ ירמיהו יצא בשליחות ה', ולפי רש"י קיבל ייפוי כוח מלא מהמלך יאשיהו.²⁸ חורבן שומרון וגלות עשרת השבטים היו ב-721 לפנה"ס, 3206 לבריאת העולם.²⁹ מאז שגלו עשרת השבטים חלפו כמאה שנים וירמיהו קורא לעשרת השבטים לשוב מגלותם: "וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי בְּיָמַי יֵאֱשִׁיחַ הַמֶּלֶךְ [...] הֲלֹךְ וְקָרָאתָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צְפוּנָה וְאָמַרְתָּ שׁוּבָה מִשְׁבַּח יִשְׂרָאֵל נָאם ה' [...]".³⁰ ולפי חז"ל: "אמר ר' יוחנן: ירמיהו החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהן".³¹ על רצונו של יאשיהו לקרב את עשרת השבטים ליהודה אפשר ללמוד מנישואיו לזבורה בת פדיה מרומה שבגליל, על גבול שבט זבולון.³² בימי יאשיהו ספר התורה נמצא בכית המקדש: "ושלשים ואחת שנה מלך בירושלם [...] ויאמר חלקיהו הכהן הגדול על שפן הספר ספר התורה מצאתי בבית ה' ויתן חלקיהו את הספר אל שפן ויקראוהו. [...] ויהי כשמע המלך את דברי ספר התורה ויקרע את בגדיו".³³

"וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בֵּית ה' וְכָל-אִישׁ יְהוּדָה וְכָל-יִשְׂבֵי יְרוּשָׁלַם אֹתוֹ וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים וְכָל הָעָם לְמִקְטָן וְעַד גְּדוֹל [...] וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ עַל-הָעֲמוּד וַיִּכְרַת אֶת-הַבְּרִית לְפָנָיו ה' [...] וַיַּעֲמֵד

26 מל"ב כה 22; יר' מ-מא. שמירת הקשר בין ספר מלכים וספר ירמיהו מבהיר את הרצף הכרונולוגי, שהרי הספרים נכתבו על ידי מחבר אחד. לפי בבלי, בבא בתרא טו ע"א, ירמיהו כתב ספרו וספר מלכים וקיונו. חז"ל הסמיכו את ספר ירמיהו לספר מלכים לא רק משום ששני הספרים נכתבו על ידי אותו הנביא, אלא גם בגלל סמיכות התכנים של שני הספרים: "כיוון דמלכים סופיה חורבנא, וירמיה כוליה חורבנא [...] סמכינן חורבנא לחורבנא" (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב). כלומר, היות שספר מלכים מסתיים בתיאור החורבן, וספר ירמיהו כולו דן בחורבן, אנו מסמיכים חורבן לחורבן. את דברי הברייתא, "וירמיה כוליה חורבנא", ביאר המהרש"א בתוך חידושי אגדות למסכת בבא בתרא דף יד ע"ב (מהדורת ויליאם דוידסון): "לאו דווקא כוליה, אלא רוביה ככוליה, דהא אשכחן כמה נבואות דנחמות בירמיה".

27 יר' ג 12 רש"י; בבלי, מגילה יד ע"ב; בבלי, ערכין לג ע"א.

28 שם ג 6 רש"י, "בימי יאשיהו המלך, כשצוני להחזיר עשרת השבטים".

29 י' איזנברג (לעיל הערה 10).

30 יר' ג 12-6.

31 בבלי, ערכין לג ע"א.

32 מל"ב כג 36.

33 מל"ב כב 8-11.

כָּל-הָעַם בְּבְרִית³⁴. יאשיהו מחדש את הברית שנכרתה בערכות מואב בין ה' לעם על ידי משה.³⁵ ירמיהו היה בלי ספק בין הנביאים והכוהנים שהיו באותו מעמד.³⁶

קיימת זהות רעיונית ולשונית בין דברי ירמיהו לספר דברים:³⁷

ירמיהו ד 4 "המלו לה' וְהִסְרוּ עֲרֻלוֹת לְבַבְכֶם"	דברים ל 6 "וּמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבַבְךָ"
	דברים י 16 "וּמַלְתֶּם אֶת עֲרֻלַת לְבַבְכֶם"
ירמיהו ד 22 "וְלֹהִיטִיב לֹא דַעוּ"	דברים ו 18 "וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב"

בברית המשוקמת יאשיהו כולל את ממלכת יהודה ואת ממלכת ישראל שגלתה. הוא עצמו יוצא צפונה ועורך בבית אל את מפעל הטיהור שכבר נערך ביהודה,³⁸ ולפי ספר דברי הימים הרפורמה של יאשיהו הגיעה עד נפתלי.³⁹ יאשיהו מגשים את שובו הפיזי והרוחני של הצפון אל מורשת האמונה באל אחד. שנות מלכותו של יאשיהו היו שנים של שלוה מדינית ביהודה, ובשנת 625 לפנה"ס (3300 לבריאת העולם) גברה האמונה בעצמאות דתית ומדינית.⁴⁰ הרפורמה הדתית של יאשיהו התמקדה בהסרת הפולחן האשורי ובטיהור העבודה הזרה שהייתה מרד באשור,⁴¹ עם זאת, יאשיהו מתכנן את איחוד הממלכה על ידי ביטול הסיבות שהובילו לפילוג, ומסיר את המכשולים העומדים בפני איחוד מחדש של יהודה וישראל:

34 שם כג 2-3.
 35 שם כג 2, מלב"ם מבאר "אֶת כָּל דְּבָרֵי סֵפֶר הַבְּרִית": מפני שמצאו שהיה נגלל בתוכחה שסיימה אלה דברי הברית (דב' כח 69), ואח"כ מתחיל פ' נצבים שהקהיל משה את כל ישראל, כמ"ש (דב' כט 9-11) "אֲתֶם נְצַבִּים הַיּוֹם כְּלֶכֶם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם" וכו', "לְעִבְרָךְ בְּבְרִית ה'", וקרא יאשיהו את הספר בשם ספר הברית, וכן הקהיל ג"כ כל העם לעברם בברית ה' ובאלתו, ועז"א "וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בְּבְרִית "כמ"ש "אֲתֶם נְצַבִּים הַיּוֹם כְּלֶכֶם".
 36 מל"ב כג 2; יר' יא 2-3.
 37 יומא נ"ב, ע"ב נאמר: "וכן שנינו, ומי גנזו? יאשיהו גנזו. מה ראה שגנזו? ראה שכתוב: "יִוְלָךְ ה' אֹתְךָ וְאֵת מְלִכְךָ אֲשֶׁר עָלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶךָ", מכאן שהספר שנמצא על ידי חלקיהו הכהן היה ספר דברים שהשפיע מאוד על המלך".
 38 מל"ב כג 15.
 39 דה"ב לד 6-9.
 40 א' מלמט, הרקע ההיסטורי להתנגשות בין יאשיהו לפרעה נכו במגידו. ארץ-ישראל: מחקרים בידעת הארץ ועתיקותיה יב, ירושלים, תשל"ג עמ' 84. ראו עוד י' אהרוני, 'מגידו' אנציקלופדיה מקראית, ד, עמ' 628-629.
 41 ל' ליוור, 'יאשיהו' אנציקלופדיה מקראית, ג, עמ' 419-420.

- "וגם את כל בתי הבמות אשר בערי שמרון אשר עשו מלכי ישראל להכעיס הסיר יאשיהו".⁴²
 - "כי אם בשמנה עשרה שנה למלך יאשיהו נעשה הפסח הזה לה' בירושלם".⁴³

שנות מלכותו של יאשיהו מקבילות לשקיעת האימפריה האשורית.⁴⁴ יאשיהו סיפח את ערי הצפון שהיו תחת שלטון אשור מאז גלות עשרת השבטים. הוא השכיל לנצל את מאבקי הכוח בין המעצמות. חיל המצב האשורי עזב את הארץ ושטחי ארץ ישראל הצפונית יושבו על ידי השבים מהגלות. הנסיבות המדיניות במזרח הקדום סייעו לתוכניותיו של יאשיהו לטהר את שטחי שומרון, לספחם ליהודה ולהחזיר את עשרת השבטים לארצם: "ויבאו אל חלקיהו הכהן הגדול ויתנו את הכסף המובא בית אלהים אשר אספו הלויים שמרי הסף מיד מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל ומכל יהודה".⁴⁵

את ראשיתו של החורבן תולים במפלתו של יאשיהו במגידו בידי המצרים ב-609 לפנה"ס.⁴⁶ "אחרי כל-זאת, אשר הכין יאשיהו את-הבית עלה נכו מלך-מצרים להלחם בכרממיש על-פדת ויצא לקראתו יאשיהו",⁴⁷ ובמלכים "בימיו עלה פרעה נכה מלך מצרים על מלך אשור על נהר פרת".⁴⁸ פרעה נכו מלך מצרים יוצא להילחם בכרכמיש על נהר פרת לעזרת האשורים כנגד הבבלים.⁴⁹ מלך מצרים

חושש מהתעצמות האימפריה הבבלית וחייב לעבור דרך ארץ ישראל.⁵⁰ יאשיהו מחליט לעצור את מלך מצרים במסעו לנהר פרת. "ויגלף המלך יאשיהו לקראתו וימיתו במגדו פראתו אתו".⁵¹ רש"י מפרש:⁵² להלחם בכרממיש, על פרת על מלך אשור כדכתיב (מלכים ב כג, כט) ורוצה לעבור דרך ארץ ישראל עליו, ופרעה נכו לא היה יכול לבוא עליו דרך נהר פרת אם לא יעבור דרך ארץ ישראל שהרי מצרים בדרומה של ארץ ישראל ונהר פרת בצפונה של ארץ ישראל. ויצא לקראתו שדרש "וחרב לא תעבר בארצכם" (ויקרא כו, ו), אפילו חרב של שלום לא תעבור בארצכם.

42 מל"ב כג 19.

43 שם כג 23.

44 ראו הערה 41 לעיל.

45 דה"ב לד 9.

46 מלמט (הערה לעיל 41), עמ' 84-85. ראו עוד אהרוני, (לעיל הערה 41), עמ' 628-630.

47 דה"ב לה 20.

48 מל"ב כג 29.

49 העיר כרכמיש עמדה על שפת נהר פרת כמאה קילומטרים צפונית-מזרחית לעיר חלב שבסוריה.

שם המקום כיום גראבלוס. ראו מ' ברושי, 'כרכמיש', אנציקלופדיה מקראית, ד, עמ' 314-318.

50 הקרב המכריע בין בבל ומצרים היה ליד כרכמיש בשנת 605 לפנה"ס (3320 לבריאה). בקרב זה

הכה נבוכדנאצר את פרעה נכה והכריחו לשוב לארצו. "ולא הסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו

כי לקח מלך בבל מנחל מצרים ועד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים" (מל"ב כד 7).

51 מל"ב כד 7, מצודת דוד, לקראתו למנעו ללכת דרך ארצו.

52 דה"ב לה 20.

יאשיהו מתנגד למעבר הגייסות המצריים בשטח שהוא חלק ממלכתו. כנראה שהוא חשש מתוכניות המצרים להרחיב את השפעתם על יהודה. מהתנגדות זו אפשר להבין שיאשיהו נטה לצד הבבלי, והמשיך במדיניות הפרו-בבלית של חזקיהו שקשר קשרי ידידות עם בראדך בלאדן מלך בבל.⁵³ ספר דברי הימים מתאר בפירוט את ההתמודדות בין יאשיהו לפרעה נכה: "וַיִּשְׁלַח אֱלֹהֵי מִלְאָכִים לְאָמֹר מַה לִּי וְלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אֲתָה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחָמָתִי וְאֱלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדַל לָךְ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאֶל יִשְׁחִיתֶךָ [...] וְלֹא שָׁמַע אֶל דְּבָרֵי נָכו מִפִּי אֱלֹהִים וַיָּבֵא לְהִלָּחֵם בְּבִקְעַת מִגְדוֹ".⁵⁴

במדרש איכה רבה א, נג נאמר:

ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים. זה ירמיהו שאמר ליאשיהו: כך מקובלני מישעיה רבי (ישעיהו יט) וסכסכתי מצרים במצרים ולא על ידיך, ולא שמע לו אלא אמר לו: משה רבה דרכך לא כך אמר (ויקרא כו) וחרב לא תעבור בארצכם, וחרבו של אותו רשע עובר בארצי ובתחומי, והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודה כוכבים היו.

מרגלית⁵⁵ טוען שקרב מגידו התרחש בשנת 604 לפנה"ס אחרי שצבא פרעה הובס בכרכמיש. הצבא עייף אחר חמש שנות קרב ופרעה מנסה להציל את מה שנשאר מצבאו. יאשיהו רואה סיכוי לצבאו לעצור את היחידות המצריות הבלתי מסודרות, מגייס את צבאו ביהודה ומונע מהמצרים החוזרים מהצפון את הכניסה לעמק הירדן ליד מגידו. התיאור "וַיִּלְךְ הַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ לְקָרְאָתוֹ"⁵⁶ הולם תנועה זו מדרום לצפון כנגד אויב הבא מצפון. בדברי הימים ב (לה 20), נזכר קרב כרכמיש כקודם או כגורם להליכתו של יאשיהו. פרעה ומלאכיו אינם עוד בחזקת חוגר המתהלל כמפתח, ויפה שפת הבקשה של שליחי פרעה, שהוא עצמו עדיין ברבלה ומנסה להציל את המצב. יאשיהו נהרג אך צבא מצרים לא מעניש את ירושלים, כל מבוקשם הוא להגיע למצרים כשפרעה עדיין ברבלה. בשנת 604 לפנה"ס, אחרי מפלת כרכמיש, מת נבופלאסר ועולה נבוכדנאצר. בתוך תקופה זו הומלך יהואחז אך פרעה מדיחו.⁵⁷ פעולת ההדחה נעשית בירושלים ופרעה חוזר למצרים עם יהואחז ויהויקים הומלך.

דעת הנביא ירמיהו אינה נוחה מכך שמלך יהודה יהיה מעורב במדיניות בין-לאומית, שכן זו גוררת השפעה דתית ותרבותית. המלך צריך לעסוק בחיזוק יסודות התורה של המדינה העל-פוליטית בזירה הבין-לאומית. תפיסותיהם של המלך יאשיהו והנביא ירמיהו מתנגשות, ואת המחלוקת בין המלך לנביא אפשר להבין מדברי חז"ל: "מפני מה נענש

53 מל"ב כ 12-18.

54 דה"ב לה 21-22.

55 ע' מרגלית, 'מות יאשיהו, בית מקרא: כתב עת לחקר המקרא ועולמו יב, ב' מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ז, עמ' 111-115.

56 מל"ב כג 29.

57 דה"ב ל"ו 3

יאשיהו שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך.⁵⁸ בקינתו של אלעזר קליר לתשעה באב נאמר: "וַיִּקְוֶנָה יְרֵמְיָהוּ עַל יִאֲשִׁיָּהוּ אִיכָה אֵלַי, אִיכָה אֵלַי קוֹנְנֵי מֵאֲלֵי [...]. כָּלָה הַמּוֹנֵי [...]. לְמַעַן לֹא תַעֲבֹר חֶרֶב כָּל שְׂהוּא בְּאֶפְרַיִם" [...]. וְלֹא שָׁמַע לְחוּזָה לְשׁוֹב אַחֲרָיִם".⁵⁹ יאשיהו מואשם שגרם לכלות המוני ישראל בהביאו אותם למלחמה נגד פרעה נכה שהלך לארם נהרים למען לא תעבור חרב באפרים.

רק חודשים מועטים עברו מזמן הקרב במגידו והארץ עדיין מלאה קינות על מותו של המלך.⁶⁰ יהואחז הומלך על ידי עם הארץ למרות שיהויקים היה הבכור. יש להניח שמידותיו או השקפותיו של יהויקים לא ישרו בעיני העם עוד קודם שעלה למלוכה, מפני שאף שהיה בכור לא הומלך. לפי חז"ל: "אין מושחין מלך אלא מפני המחלוקת [...]. יהואחז מפני יהויקים שהיה גדול ממנו שתי שנים".⁶¹ עם הארץ הוא כנראה כלל הציבור בעל זכות הדעה בהנהגת הארץ והופעל בעיתות משבר, במיוחד כשנתערער רצף השלטון. עם הארץ משתתף בפעולות כמו: "וַתֵּרָא (עתליה) וְהִגָּה הַמֶּלֶךְ עִמָּד עַל הָעַמּוּד כַּמִּשְׁפָּט (יואש בן אחוזה) וְהַשָּׂרִים וְהַחֲצִצְרוֹת אֶל הַמֶּלֶךְ וְכָל עַם הָאָרֶץ שָׂמַח וְתַקַּע בְּחֲצִצְרוֹת".⁶² לאחר שנדרג אמציה, "וַיִּקְחוּ כָּל עַם יְהוּדָה אֶת עֲזַרְיָה וְהוּא בֶן שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיִּמְלְכוּ אֹתוֹ תַּחַת אָבִיו אֲמִצְיָהוּ".⁶³ לאחר שהומת אמון "וַיִּבֶן עִם הָאָרֶץ אֶת כָּל הַקְּשָׁרִים עַל הַמֶּלֶךְ אֲמוֹן וַיִּמְלִיכוּ עִם הָאָרֶץ אֶת יִאֲשִׁיָּהוּ".⁶⁴ "וַיִּקַּח עִם הָאָרֶץ אֶת יְהוֹאָחֹז בֶּן יִאֲשִׁיָּהוּ וַיִּמְשְׁחוּ אֹתוֹ וַיִּמְלִיכוּ אֹתוֹ תַּחַת אָבִיו".⁶⁵ יהואחז הוגלה לאחר שלושה חודשי מלכות על ידי פרעה נכה למצרים, כנראה בגלל המדיניות הפרו-בבלית שלו.⁶⁶ ירמיהו מנבא "כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּנֵי יִאֲשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הַמֶּלֶךְ תַּחַת יִאֲשִׁיָּהוּ אָבִיו אֲשֶׁר יָצָא מִן הַמְּקוֹם הַזֶּה לֹא יָשׁוּב שָׁם עוֹד".⁶⁷ יהואחז שנלקח בשבי למצרים מת בשבי ולא שב לארצו.

58 בבלי, תענית כב ע"ב.

59 הפתיח של הקינה מבוסס על הכתוב בדה"ב לה 25: "וַיִּקְוֶנָה יְרֵמְיָהוּ עַל יִאֲשִׁיָּהוּ וַיֹּאמְרוּ כָּל הַשָּׂרִים וְיְהוֹשֻׁפָּט בְּקִינֹתֵיהֶם עַל יִאֲשִׁיָּהוּ עַד הַיּוֹם וַיִּתְּנוּם לְחֹק עַל יִשְׂרָאֵל וְהֵנָּה כְּתוּבִים עַל הַקִּינֹת".

60 מ"ב כג 29-30; דה"ב לה 25.

61 בבלי, הוריות יא ע"ב.

62 מ"ב יא 14.

63 שם יד 21.

64 שם כא 24.

65 שם כג 30.

66 מ"ב כג 31-34; דה"ב לו 1-3.

67 יר' כב 11, כנראה הייתה מחלוקת בחצר המלכות אחרי מות יאשיהו מי ימלוך? יוחנן-יהואחז שהיה בכור הגבירה חמוטל בת ירמיהו מלבנה או אליקים-יהויקים בן זבודה בת פדיה מן רומה, הגדול מיהו אחז בשנתיים. והכריעו עם הארץ במחלוקת והמליכו את יהואחז. אמרו חז"ל: ואמאי קרי ליה בכור? (ומדוע קראו ליוחנן הוא יהואחז בכור? (דה"ב ג 15) שהוא בכור למלכות (בבלי, כריתות ה ע"ב). ראו עוד פירושו של מ. בולה, תורה נביאים כתובים עם פירושו דעת מקרא: ספר ירמיהו, מוסד הרב קוק תשמ"ה, עמ' רעו. רש"י מסביר (יר' כב 11), בתחילה מלך יהואחז ואחר כך יהויקים ואחריו יהויכין ואחריו צדקיהו, וגם לדעת הראב"ע שלום הוא יהואחז, וראיתו ממה שכתוב: "כה אמר אל שלום בן יאשיהו המולך תחת יאשיהו אביו".

ירמיהו מתנגד למדיניות יהויקים המורד במלך בבל

פרעה נכה המליך את אליקים והסב את שמו ליהויקים כדי להדגיש כי השליט החדש כפוף בלי סייג לרצונותיו של מלך מצרים. את סיבת בחירתו של יהויקים על ידי פרעה אפשר להבין בשל ייחוסו הישראלי. יהויקים לא היה מקובל על רוב העם בשל ייחוסו למלכות ישראל בצפון, ולכן פרעה נכה יכול היה להיות בטוח שלא יבגוד בו. מבחינה מדינית יהודה היא ארץ חסות של מצרים והעם נתון ללחץ כלכלי כבד בעקבות מס עונשין שהמצרים הטילו על יהודה.⁶⁸ כדי להוכיח את נאמנותו למלך המצרי, יהויקים ביטל את כל השינויים הדתיים שהנהיג יאשיהו המלך שיצא למלחמה נגד פרעה נכה במגידו והובס. לקשר בין יהודה למצרים היו תוצאות הרות גורל – התיקונים של יאשיהו נמחו כליל, והעם שהיה תחת משטר קשה ושעבוד מדיני הפך אדיש לענייני דת ומוסר.⁶⁹ השפעת הדת המצרית מתחזקת מתוך תקווה שהעול המדיני והכלכלי יוקל, וירמיהו זועק: "הַאֵינְךָ רֹאֶה מָה הֵמָּה עֹשִׂים בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחִצּוֹת יְרוּשָׁלַם, הַבָּנִים מְלַקְטִים עֲצִים וְהָאֲבוֹת מְבַעֲרִים אֶת הָאֵשׁ וְהַנְּשִׂים לְשׁוֹת בְּצֶק לְעֵשׂוֹת כּוֹנִים לְמַלְכַת הַשָּׁמַיִם וְהַסֶּהָר נֹסְכִים לְאֱלֹהִים אֲדָדִים לְמַעַן הַכְּעִסְנִי."⁷⁰

למרות סיכויי ההצלחה המועטים, בקרב יהודה ושכניה רווחה הנטייה למרוד בבבל, ויהויקים לקח חלק במרידות שחררה מצרים באזור נגד בבל.⁷¹ בצו ה' ירמיהו התנגד לברית הצבאית בין יהויקים והעמים השכנים על מנת למנוע את השתלטות בבל. ירמיהו הזהיר שהתוצאה תהיה: "וְנִשְׁמָתִים לְשִׁמָּה וְלִשְׂרָקָה וּלְחִדְבוֹת עוֹלָם."⁷² התוצאה של ברית זו תהיה "וְנִשְׁתּוּ וְהִתְגַּעְשׂוּ וְהִתְהַלְּלוּ מִפְּנֵי הַחֲדָב אֲשֶׁר אָנֹכִי שֹׁלַח בֵּינְתֶם."⁷³ ירמיהו נצטוו לנבא על הפורענות הצפויה לגויים, והוא רואה את עצמו כחזונו כשהוא משקה את הגויים

68 מל"ב כג 35.

69 הרד"ק מתאר את מעשי העם בירמיהו ד 30 ד"ה "מֵה פְעֻשִׁי": והמשילה גם כן לזונה, וכמו שדרך הזונה ללבוש בגדים נאים ולהתיפות ולקרוע בפוך עיניה כדי שיחשקו בה החושקים, כן כנסת ישראל היתה מתדמה במעשה האומות לעבוד את אלוהיהם וללבש בלבושיהם, להתגדל בפניהם בבגדים נאים [...]. והנביא אומר לה: מאסו בך עוגבים נפשך יבקשו, אמר להיפך בא לכם ממה שחשבתם, כי אתם סילקתם בטחונכם מעלי ובטחתם באומות, והתדמתם להם במעשיהם כדי למצוא חן בעיניהם [...] והנה מאסו בכם עד שיבקשו נפשתיכם להרוג ולאבד".

70 יר' ז 17-18.

71 יאשיהו לחם נגד מצרים במגידו ויהואחז בן יאשיהו נאסר על ידי מלך מצרים והוגלה מן הארץ (מל"ב כג 20-21), מצרים התסיסה את ירושלים ויהויקים בהבטחות של עזרה (מל"ב כד 7-6).

72 יר' כה 9.

73 שם שם 16, מצודת דוד בכוס היין החמה "המשיל חמת ה' וגזרת הפורענות ליין המבלבל את המוח", השכרות מסמלת בראש ובראשונה את טשטוש החושים ואובדן היכולת לראייה נכונה של המציאות ולקבלת החלטות הגיוניות המתחשבות במציאות. לפי רש"י, כוס היין החמה זו "נבואת פורענות", והשקית אותו, "הינבא להם שלא תשוב עוד בשום תשובה", שכרות הוא מצב מקביל לחוסר יכולת לראות ולהבין את יד ה' המובילה את התהליכים ההיסטוריים. העם חסר יכולת לערוך חשבון נפש ולכן אינו מסוגל לתשובה.

והם שותים מן הכוס, 74 וגם אם יסרבו העמים לשתות מהכוס נגזר עליהם שישתו, "כִּי הָרַב אֲנִי קָרָא עַל כָּל יִשְׂבֵי הָאָרֶץ נְאֻם ה' צְבָאוֹת". 75 על פי משל כוס היין החמה, אפשר לראות בתהליכים אלו אות לעיוורון שפקד את עמי האזור בעקבות השכרות שפקדה אותם עם השתייה מכוס היין החמה. 76

נבוכדנאצר מלך בבל זכה בניצחון בקרב כרכמיש והוכיח את עליונותו על מצרים. בהתמודדות בין בבל למצרים על השליטה באזור נוחלת מצרים מפלה: "אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא עַל הַגּוֹיִם. לְמִצְרַיִם עַל חֵיל פְּרָעָה נְכוּ מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר הָיָה עַל נְהַר פְּרָת בְּכַרְכַּמֶּשׁ אֲשֶׁר הִכָּה נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּשָׁנַת הָרְבִיעִית לַיהוֹיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה". 77

בעליית נבוכדנאצר מצא ירמיהו את הפתרון לכל נבואות הפורענות שלו. הוא קיווה שניצחון הבבלים בכרכמיש ישפיע על העם, הם לא ילכו אחרי אלוהים אחרים ולא ישענו על מצרים כארץ חסות. ירמיהו רואה בכך מאורע מכריע, בבל היא הגוי מצפון שניבא עליו 78 ונבוכדנאצר הוא שליחו של ה' – "נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל עֲבָדִי". 79 עליית נבוכדנאצר מאמתת את נבואותיו של ירמיהו בעבר והיא המכוונת את פעולתו הנבואית בעתיד. הכתובת הארוכה בתחילת פרק כ"ה מעידה שהנבואה מכילה הצהרה מיוחדת לעם כולו עקב המאורע המכריע של עליית נבוכדנאצר. שתי הנבואות בפרק כ"ה ובפרק ל"ו נאמרו באותו טווח זמן. על הנבואה בפרק כ"ה נאמר: "הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה עַל יִרְמְיָהוּ עַל כָּל עַם יְהוּדָה בְּשָׁנַת הָרְבִיעִית לַיהוֹיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הִיא הַשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְנְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא, עַל-כָּל-עַם יְהוּדָה, וְאֵל-כָּל-יִשְׂבֵי יְרוּשָׁלַם", ועל זו שבפרק ל"ו: "וַיְהִי בְּשָׁנַת הָרְבִיעִית, לַיהוֹיָקִים בֶּן-יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הָיָה הַדָּבָר הַזֶּה אֶל דַּמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר". הנבואה הושמעה בפועל "וַיְהִי בְּשָׁנַת הַחֲמִשִּׁית לַיהוֹיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה", 80 ירמיהו אומר לברוך בן נריה "וְקָרָאתָ בְּמִגְלָה אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ מִפִּי אֶת דְּבָרֵי ה'".

74 שם שם 17, רד"ק מסביר ואקח ואשקה, "הכל במראה הנבואה".

75 שם שם 29.

76 האגדה מסבירה למה השקה ירמיהו את ירושלים תחילה ומה הייתה הרגשתו של ירמיהו כשבא להשקות את ירושלים. "אמר לו הקב"ה: "קח את כוס היין החמה" (כה 16). נטלו ירמיהו שנאמר "וְאָקַח אֶת הַכּוֹס מִיַּד ה'" וסבור היה ירמיהו שאינו משקה אלא לגוים. אמר לו הקב"ה: צא ולמד מדרך ארץ (ממנהג העולם) כלום משקים אלא למי שמסב בראש. ראה מי מסב בראש המדינות, והשקה תחילה ירושלים שהיא מסבה בראש מדינות. משל למה הדבר דומה? לאשה שיצא דינה מלפני המלך לשתות כוס רעל. בא שר אחד להשקותה והיה מסתכל בה והיא אימו. מיד נבעת וחזר לאחוריו והיה צועק ובוכה על אימו. כך ירמיהו כשאמר לו הקב"ה: השקה את ירושלים, אמר לפניו: רבש"ע, לא כך אמרת לי והשקית אותו את כל הגוים, עכשיו תחילת מעשי באומה שלי! פתינית ה' ואפת. אמר לו הקב"ה כבר קיבלת ואי אתה יכול לחזור, מיד נטלה ירושלים את הכוס מידו ושתתה אותה כולה, ולא עוד אלא שמצצה את חרסיה" (ילקוט שמעוני איכה רמז תתר"ט).

77 יר' מו 1-2.

78 שם ד 6.

79 יר' כה 9; כז 6.

80 יר' לו 9-10.

בְּאֶזְנֵי הָעַם בֵּית ה' בְּיוֹם צוֹם.⁸¹ ירמיהו מבקש מברוך לחכות ליום שבו יתאספו כל היהודים מכל ערי הארץ לירושלים. מן התאריך הזהה לשתי הנבואות (פרקים כ"ה ול"ו) אפשר ללמוד שהנבואות קשורות לקרב כרכמיש שבו זכה נבוכדנאצר בניצחון גדול על המצרים שבו לעזרת האשורים.⁸² ירמיהו מייחס חשיבות רבה לקרב שהתנהל הרחק מגבולות ארץ ישראל, ומציינ בשני הפרקים את המועד שבו החלו נבואותיו:

- "מִן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְיִאשִׁיָּהוּ בֶן אָמוֹן מֶלֶךְ יְהוּדָה וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה זֶה שְׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה הָיָה דְבַר ה' אֵלַי"⁸³

- "מִיּוֹם דְּבַרְתִּי אֵלַיךָ מִיָּמֵי יִאשִׁיָּהוּ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה."⁸⁴

השימוש באותו תיאור זמן אולי רומז לכך שמדובר באותו יום עצמו, דבר שהופך את הקשר בין שני הפרקים לחזק עוד יותר. בגלל הזמן הקריטי שבו נתון העם, הנביא מחליט להעלות על ספר את עיקרי נבואתו "מִיָּמֵי יִאשִׁיָּהוּ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה" כדי שיקראו ויראו איך כל דבריו התקיימו. "כִּי רָעָה אֲנֹכִי מִבֵּיא מְצַפּוֹן וְשָׁבַר גְּדוֹל"⁸⁵ הליכה בדרך מדינית מסוימת הפכה להיות חלק בלתי נפרד מן הדרישות הדתיות שהנביא מפנה ליהויקים ולעם. גם ככל משתלבת בתוכנית האלוקית של ההיסטוריה: "וְהָיָה כְּמֵלְאוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה אֶפְקֹד עַל מֶלֶךְ בְּכָל יָעַל הַגּוֹי הַהוּא נָאִם ה' אֶת עוֹנָם וְעַל אֶרֶץ כְּשָׂדִים וְשָׂמְתִי אֹתוֹ לְשִׁמְמוֹת עוֹלָם"⁸⁶

81 שם שם 6.

82 אפעל (אנציקלופדיה מקראית, ה' נבוכדנצר' עמ' 733-737) מפרט קטעי כרוניקה בבליית שבהם מתוארים מעשי נבוכדנצר בכל אחת מאחת עשרה שנות מלכותו הראשונות בין 605 ל-594 לפנה"ס. לפי הכרוניקה הבבלית, בכסלו החודש התשיעי בשנת 604 לפנה"ס בשנה הראשונה למלכותו נכבשה אשקלון על ידי נבוכדנצר וחרבה. נראה שמלכות יהודה חששה מאוד שגם היא תיכבש בידי הבבלים, ירמיהו ביקש מברוך שיקרא את המגילה דווקא ביום צום, אולי הפעם ירגיש וישמע העם את האמת בדברי הנביא, ולפיכך קראו צום לכל היהודים שעלו מכל ערי הארץ לירושלים לעזרת, לצום ולתפילה (יר' לו 9). בשנת ו' למלכותו (598 לפנה"ס) שלח נבוכדנצר את גדודי כשדים, ארם, מואב ובני עמון נגד יהויקים המורד. לשנה זו מתייחסים הכתובים במל"ב כד 2-1; יר' מט 28-33. ראו עוד א' מלמט, כרוניקה בבליית חדשה על מסעות נבוכדנצר ליהודה, ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, כ תשט"ז, עמ' 184. ראו גם ברושי (הערה 50 לעיל).

83 יר' כה 3.

84 שם לו 2.

85 יר' ד 6.

86 יר' כה 12, ור"ק מונה את מניין שנות השעבוד כמלאות שבעים שנה: "כי נבוכדנצר מלך מ"ה שנה והיאך ידענו זה? שהרי אויל מרודך בנו מלך בשנת ל"ז לגלות מלך יהויכין כמו שנאמר בספר מלכים (מל"ב כה, כז), ובסוף זה הספר (ירמ' נב, לא). ויהויכין גלה בשנת ח' לנבוכדנצר הרי מ"ה. ואילו מרודך מלך כ"ג שנה והיאך ידענו זה? שהרי מצאנו לבלשצר בנו מלך ג' שנים (דנ"ח, א) נשאר כ"ג ביתים. והשלש לא שלמו לו לבלשצר כי בשנה השלישית נהרג, הרי מ"ה וכ"ג הרי ס"ח ושתיים לבלשצר הרי ע. לפיכך אמר כמלאת כי שלמים היו להם ע' שנה". רש"י מפרש מדוע הגלות תמשך מספר שנים זה: "לְמֵלְאוֹת דְּבַר ה' בְּפִי יִרְמְיָהוּ עַד רְצָתָהּ הָאֶרֶץ אֶת שְׁבֻתוֹתֶיהָ כָּל יְמֵי הַשָּׁמָה שְׁבֻתָּהּ לְמֵלְאוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה" (דה"ב לו 21): כי קודם לכן לא רצתה הארץ שבתותיה

אל יהויקים שמרד במלך בבל ירמיהו מדבר קשות: "הוי בְּנֵה בֵיתוֹ בְּלֹא צָדֵק וְעֲלִיּוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט בְּרַעְיוֹ וְעֵבֶד חָנָם וּפְעָלוֹ לֹא יִתֵּן לוֹ [...] קְבוּרַת חָמוֹר יִקָּבֵר סְחוּב וְהַשְׁלֵךְ מֵהַלְאָה לְשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַם⁸⁷."

"בְּיָמָיו עָלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וַיְהִי לוֹ יְהוֹיָקִים עֶבֶד שְׁלֹשׁ שָׁנִים וַיִּשָּׁב וַיִּמְרָד בּוֹ [...] וַיִּשְׁכַּב יְהוֹיָקִים עִם אֲבֹתָיו"⁸⁸. רש"י מפרש "וַיִּשְׁכַּב יְהוֹיָקִים", "לא על מטתו כי אסרו נבוכדנצר בנחישותם להוליכו בבלה והיו מגרין אותו ומת בידם". על התוצאות ההרסניות של ניסיונות המרד בבבל נאמר:

בְּשָׁנַת שְׁלוֹשׁ לְמַלְכוּת יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה בָּא נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלַם
וַיִּצַר עָלֶיהָ, וַיִּתֵּן אֶדְנִי בְּיָדוֹ אֶת יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה וּמִקְצַת כָּלִי בֵית הָאֱלֹהִים
וַיְבִיאֵם אֶרְצָן שְׁנַעַר בֵּית אֱלֹהֵיו וְאֵת הַכְּלִים הַבָּיִא בֵּית אוֹצַר אֱלֹהֵיו.⁸⁹

"וּמִכְלֵי בֵית ה' הַבָּיִא נְבוּכַדְנֶאצַּר לְבָבֶל וַיִּתְּנֵם בְּהִיכְלוֹ בְּכָבֶל"⁹⁰.

מאבקו של ירמיהו בנביאי השקר בימי מלכות צדקיהו

אין הסבר מדוע בחר ה' דווקא במלך בבל מכל העמים להיות עבדו, ועל יהודה והעמים שמסביב לקבל את הגזירה ולהיכנע לה.⁹¹ זו גזרה אלוהית שהטיל האל בגלל החטא וכל

של שמיטה ויובל שבטלו ישראל בארץ וכנגדן גלו שבעים שנה. אותן שבעים שבתה ארץ ישראל, שנים שהכעיסו ישראל בארצם ארבע מאות ושלושים שנה, מהם שלוש מאות ותשעים שנה משנכנסו לארץ עד שגלו עשרת השבטים [...] והשאר סתומים הוא שנאמר (יר' ד' 6): "[...] ונשאת את עון בית יהודה ארבעים יום, יום לשנה". מלמד שחטאו בית יהודה משגלו עשרת השבטים עד שחרבה ירושלים ארבעים שנה [...] סך כולם מישראל ויהודה ארבע מאות ושלושים שנה. הרי לארבע מאות שנה - ס"ד שמיטין ויובלות ל"ה (לא היו) שנים הרי ה שמיטין הרי ס"ט. ושנת היובל האחרונה נחשבה להם לעוון שהרי בעוונם גלו ממנה. הרי שבעים שנה מקודשים של שמיטה שלא שמוטה ישראל, לפיכך גלו שבעים שנה לקיים מה שנאמר (וי' כו 34): "אז תרצה הארץ את שבתותיה". לפי רש"י, ס"ט שנות שמיטה ושנת יובל האחרונה, שנחשבה להם לעוון, לא קיימו יהודה וישראל במשך ארבע מאות ושלושים שנה ולכן גלו. ומשך הגלות הוא עד שתתרחצ הארץ ותתפייס על כך שהארץ לא שבתה מעבודה.

87 יר' כב 13. רש"י מסביר הוי בונה ביתו. על יהויקים הוא אומר שהוא היה רשע וסוף העניין מוכיח, "לכן כה אמר ה' אל יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה לא יספדו לו הוי אחי והוי אחות" (יר' כב 18).

88 מל"ב כד 1-6.

89 דנ"א 1-2.

90 דה"ב לו 7.

91 רש"י, מהר"י קרא ורד"ק מפרשים שה' ציווה את ירמיהו כבר בשנה הראשונה של מלכות יהויקים לעשות לו מוטות ומוסרות, וירמיהו היה שם אותם על צווארו במשך חמש עשרה שנה כדי להמחיש לבני יהודה שכך יהיו משועבדים למלך בבל. כשבאו שליחי חמשת המלכים נתן ירמיהו גם עליהם

המורד בנבוכדנאצר מלך בבל כאילו מורד ברצונו של הקב"ה.⁹² בניגוד ליהויקים, יהויכין שומע לעצתו של ירמיהו: "וַיֵּצֵא יְהוֹיָכִין מֶלֶךְ יְהוּדָה עַל מֶלֶךְ בָּבֶל הוּא וְאִמּוֹ וְעַבְדָּיו וְשָׂרָיו וְסָרִיסָיו".⁹³ ירמיהו צופה את הפורענות ומקונן עליה: "שָׁבֶר עַל שָׁבֶר נִקְרָא כִּי שִׁדְדָה כָּל הָאָרֶץ פְּתָאם שָׁדְדוּ אֶהְלֵי רַגַע יִרְיעַתִּי".⁹⁴ רש"י מסביר "שָׁבֶר עַל שָׁבֶר" ומזכיר עובדות היסטוריות "חרבות ירושלים על גלות יכניה" ונאמר על גלות יהויכין:

וְהִגְלָה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַם וְאֶת כָּל הַשָּׂרִים וְאֶת כָּל גְּבוּרֵי הַחֵיל עֶשְׂרֵה [וְעֶשְׂרֵת] אֲלָפִים גּוֹלָה וְכָל הַחֲרָשׁ וְהַמְסַגֵּר לֹא נִשְׁאַר וְזֹלַת דָּלַת עִם הָאָרֶץ. וַיִּגַּל אֶת יְהוֹיָכִין בְּבִלְהָ וְאֶת אִם הַמֶּלֶךְ וְאֶת נְשֵׁי הַמֶּלֶךְ וְאֶת סָרִיסָיו וְאֶת אוֹלֵי [וְאֵלֵי] הָאָרֶץ הוֹלִיף גּוֹלָה מִירוּשָׁלַם בְּבִלְהָ. [...] וַיִּמְלֶךְ מֶלֶךְ בָּבֶל אֶת מִתְנַהֵה דָדוֹ תַחְתָּיו וַיִּסַּב אֶת שְׁמוֹ צְדָקְיָהוּ.⁹⁵

בגלות המלך והשרים היה עלבון לאומי ובגזלת הכלים היה חילול הקודש.⁹⁶ נביאי השקר הסיתו את העם למרוד במלך בבל וניבאו שכלי בית ה' יוחזרו למקומם.⁹⁷

מלחמתו של ירמיהו בנביאי השקר היא אחת הפרשיות המרכזיות במאבקו הציבורי. יש להבחין בין השנים שקדמו לקרב כרכמיש (609 לפני הספירה, 3316 לבריאת העולם)⁹⁸ לבין פרק הזמן המתחיל בקרב כרכמיש ומסתיים בחורבן הבית (586 לפנה"ס, 3338 לבריאת העולם). בכל תקופה התעוררה שאלה שונה במאבק ירמיהו ונביאי השקר. בתקופה הראשונה נחלקו בשאלת הפולחן, ובתקופה השנייה בבעיית יחסי יהודה-בבל. בראשית ימי יהויקים, שהומלך על ידי פרעה נכה בניגוד לרצון עם הארץ,⁹⁹ כשהעם עדיין אבל על מותו של יאשיהו וגלות יהואחז, הכוהנים והנביאים ביקשו לחזק את ידי העם בכך שהכריזו על נצחיות המקדש. הקורבנות הפכו לתחליף לעשיית צדק ומשפט וירמיהו נלחם

מוטות ומוסרות. כדי שבינו שמי שלא יקבל עליו את עול השעבוד של בבל "בְּחֶרֶב וּבְרַעַב וּבְדָבָר אֶפְקָד עַל הַגּוֹי [...] עַד תָּמִי אֲתֶם בְּיָדוֹ" (יר' כז 8). ירמיהו שם את העול על צוארו עד ששבר אותו חנניה בן עוזר בשנה הרביעית של צדקיהו (יר' כח 1-11). ואמרו רש"י ורד"ק שנבוכדנאצר השליט את צדקיהו על חמשת המלכים האלה.

92 יר' כז 6-7 הנביא מכריז "וְעֵתָה אֲנֹכִי נִתְתִּי אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵלֶּה בְּיַד נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל עַבְדִּי [...] וְעָבְדוּ אֹתוֹ כָּל הַגּוֹיִם וְאֶת בְּנוֹ וְאֶת בְּנוֹ בְּנוֹ עַד בֹּא עַת אֲרָצוֹ גַם הוּא".

93 מל"ב כד 12.

94 יר' ד 20.

95 מל"ב כד 14-17.

96 יר' כז 19-20: "כִּי כֹה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי עֲמֻדָיִם וְעַל הַיָּם וְעַל הַמְּכֹנֹת וְעַל יָתֵר הַכְּלִים הַנּוֹתָרִים בְּעִיר הַזֹּאת. אֲשֶׁר לֹא לִקְחָם נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּגִלּוֹתוֹ אֶת יְכוּנִיָּה [יְכֻנְיָה] בֶּן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה מִירוּשָׁלַם בְּבִלְהָ וְאֶת כָּל חֲרֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם".

97 שם כז 14-16.

98 ראו הערה 41 לעיל.

99 דה"ב לו 4-1 וראו הערה 64 לעיל.

נגד אשליה זו. הצלת העם אינה מובטחת מראש כדברי הכוהנים והנביאים, ורק תשובת אמת תמנע את רוע הגזירה.

מלחמת כרכמיש העתיקה את נקודת הכובד של המאבק אל מדיניות החוץ של יהודה. ירמיהו מתנגד לנבואת השלום של נביאי השקר¹⁰⁰ ומנבא נבואות של אסון. ירמיהו מזהיר את העם: "יבוא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת".¹⁰¹ הדרך להינצל היא קבלת עול מלכות בבל והעם שחטא חייב להיענש. ממלכת בבל אינה אלא מבצעת של דרך ה' בהיסטוריה העולמית, ולכן מלך בבל נקרא עבדי.¹⁰²

התקופה היא ראשית מלכות צדקיהו, "בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו ואחת עשרה שנה מלך בירושלם [...] וימרד צדקיהו במלך בבל".¹⁰³ רש"י מסביר "שעשהו נבוכדנאצר שליט על חמשה מלכים: מלך אדום ומלך מואב ומלך בני עמון וגו'".¹⁰⁴ צירי הממלכות השכנות ליהודה מתאספים בירושלים לחרוש תוכניות מרד לפרוק עול בבל. המלאכים ממלך אדום, מלך בני עמון, מלך צור ומלך צידון שהיו כפופים לצדקיהו, באו להכין תוכנית לשיתוף פעולה נגד הכובש. ירמיהו פונה בנבואתו אל המלכים הגויים, צדקיהו, הכוהנים והעם, ומנמק את דרישתו מכל קבוצה להיכנע למלך בבל. בפנייתו אל המלכים הגויים הוא אומר: ה' שולט בעולם: "אנכי עשיתי את הארץ [...] ועתה אנכי נתתי את כל הארצות האלה ביד נבוכדנאצר מלך בבל עבדי [...] ועבדו אתו כל הגוים".¹⁰⁵ בפנייתו לצדקיהו הוא אומר: "למה תמותו אתה ועמך בחרב ברעב ובדבר".¹⁰⁶ בפנייתו אל הכוהנים והעם הוא שולל כל תקוה לשיבה קרובה של הכלים. הכלים יוחזרו רק ב"יום פקדי אתם"¹⁰⁷ ולכן אין טעם במרד. אחאב בן קוליה וצדקיהו בן מעשיה, שהיו נביאי שקר בבבל¹⁰⁸ כמו חנניה בן עוזר שישב בירושלים, ניבאו להחזרת הדברים לקדמותם במהרה.¹⁰⁹ ירמיהו מתהלך בירושלים כשמוסרות ומוטות על צווארו ומנבא: "היה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו אתו את נבוכדנאצר מלך בבל ואת אשר לא יתן את צווארו בעל מלך בבל בחרב

100 יר' כח, כט.

101 שם לו 29.

102 שם כד 10.

103 מל"ב כד 18-20.

104 רש"י יר' כז 3 וְשִׁלַּחְתֶּם אֶל מֶלֶךְ אֲדוּם, בימי צדקיהו בשנה הרביעית למלכו שעשהו נבוכדנצר שליט על חמישה מלכים.

105 יר' כז 5-7.

106 שם שם 13.

107 שם שם 22.

108 שם כט 21-22, ראו מ. בולה, תורה נביאים כתובים עם פירוש 'דעת מקרא': ספר ירמיה, מוסד הרב קוק תשמ"ה, עמ' שסב.

109 ע' חכם, 'המאבק בין נביאי אמת לנביאי שקר', ב"צ לוריא (עורך), עיונים בספר ירמיהו חלק ב', גבעתיים משרד הביטחון והחברה היהודית העולמית לתנ"ך, תשל"ב. נדלה <https://lib.cet.ac.il/>

וּבְרָעַב וּבְדָבַר אֶפְקָד עַל הַגּוֹי הַהוּא נָאֵם ה'".¹¹⁰ ירמיהו מתריע על האמונה העיוורת שנביאי השקר, וכתגובה לנבואות ירמיהו ולמעשהו הסמלי בכינוס צירי הממלכות השכנות, לוקח חנניה את המוטה מעל צוואר ירמיהו ושוברו: "נִיאֲמַר חֲנַנְיָה לְעֵינַי כָּל הָעָם לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' כִּכָּה אֶשְׁבֵּר אֶת עַל נְבֻכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּעוֹד שְׁנַתִּים יָמִים מֵעַל צֹאֵר כָּל הַגּוֹיִם".¹¹¹ לדעת שד"ל ירמיהו לא ענה לו מיד "כי לא רצה לדבר דבר מלבו, והלך לו עד שיבוא מענה מה', ואולי הרגישו בעצמו שהיה בכעס וידע שאין הנבואה שורה מתוך כעס".¹¹² כעבור זמן אמר ירמיהו לחנניה: "מוֹטַת עֵץ שְׁבֵרֶת וְעֵשִׂית תַּחְתִּיהֶן מוֹטוֹת בְּרוֹזַל [...] עַל בְּרוֹזַל נִתְּתִי עַל צֹאֵר כָּל הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה לְעַבְדֹת אֶת נְבֻכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל". שד"ל מבאר: אתה שברת מוטות עץ להורות על העתיד, לך עתה ועשה מוטות ברזל כי בזה תרמוז על העתיד באמת.¹¹³ חנניה מת¹¹⁴ והחוקק הוא: "אֵף הַנְּבִיא אֲשֶׁר יִזִּיד לְדַבֵּר דָּבָר בְּשְׁמִי אֶת אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר [...] וּמַת הַנְּבִיא הַהוּא".¹¹⁵

מתברר שמול עמדת המלך, השרים ונביאי השקר בירושלים, קיימת קבוצת מקורבי הנביא שהזדהו עימו בתפיסתו הדתית-מדינית, והיו מוכנים להסתכן למענו בעמדה בלתי פופולרית. נביאי אמת אחרים ניבאו בימי ירמיהו. בצפניה ובמלכים נזכרים צפניה וחולדה הנביאה.¹¹⁶ על חלוקת התפקידים ביניהם אמרו חז"ל: ירמיהו היה מתנבא בשווקים, צפניה בתוך בתי כנסיות וחולדה אצל הנשים.¹¹⁷ ירמיהו מצליח להשפיע למרות ניסיונותיהם של המלך

110 יר' כז 8.

111 שם כח 11.

112 שד"ל יר' כח 11. מתוך <https://mg.alhatorah.org/Parshan/Shadal/Yirmeyahu/28.8#m7e0n7>

113 שם שם 13-14.

114 ראו ירושלמי, סנהדרין יא, הלכה ה, על הוויכוח בין ירמיהו לחנניה. חנניה בן עוזר מתחילה נביא אמת היה ולבסוף נביא שקר. כיוון שנסתלקה ממנו רוח הקודש היה מגנב דברים מירמיהו והולך ומתנבא אותם. כיצד? שמע ירמיהו אומר: "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם" (יר' כט 10), אמר: מאימתי נתנה הממשלה לבבל? משנת שלשים וחמש למלכות מנשה. צא וחשב: עשרים שנה נשתיכו למנשה ושתים לאמון ושלושים ואחת ליאשיהו ואחת עשרה ליהויקים - הרי ארבע ושישים שנה. נשתירו שש שנים, כבר עברו ארבע שנים ממלכות צדקיהו לפיכך אמר: "בעוד שנתיים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה' אשר לקח נבוכדנאצר מלך בבל מן המקום הזה ויביאם בבל", אמר לו ירמיהו: אני מתנבא שמלכות בבל עומדת שנים רבות ואתה אומר: שברתי את על מלך בבל, אתה אומר: "בְּעוֹד שְׁנַתִּים יָמִים, אֲנִי מְשִׁיב אֶל-הַמְּקוֹם הַזֶּה, אֶת-כָּל-כְּלֵי, בֵּית ה'" ואני אומר: שנבוכדנאצר בא ונוטל את השאר "בְּבִלְהָ יִבְאָה וְשָׁמָּה יִהְיֶה עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֲתָם" (יר' כז 22). אמר לו: אף אתה תן לדבריך אות. אמר לו: אני מתנבא לרעה ופעמים שהבריות עושים תשובה והקב"ה מוחל להם, אבל אתה מתנבא לטובה והקב"ה אינו חוזר בטובה. אמר לו: איני נותן אות עד שתתן אותה אות. אמר לו: אם כן הריני נותן אות באותו האיש (בך). באותה השנה הוא מת.

115 דב' יח 20.

116 צפ' א 1; מל"ב כב 14-15.

117 ילקוט שמעוני על נ"ך, תקס"ו; פסיקתא רבתי כו.

והשרים להשתיקו, ולצדקיהו הוא מנבא:

וַיֹּאמֶר יְרֵמְיָהוּ אֶל צְדָקְיָהוּ כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אִם יֵצֵא
תֵצֵא אֶל שָׂרֵי מֶלֶךְ בְּכָל וְחֵיתָה נִפְשֶׁךָ וְהָעִיר הַזֹּאת לֹא תִשָּׁרֵף בְּאֵשׁ וְחֵיתָה
אֶתָּה וּבֵיתְךָ, וְאִם לֹא תֵצֵא אֶל שָׂרֵי מֶלֶךְ בְּכָל וְנִתְּנָה הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד הַכַּשְׂדִּים
וְשָׂרְפוּהָ בְּאֵשׁ וְאֶתָּה לֹא תִמָּלֵט מִיָּדָם.¹¹⁸

לפי ירמיהו, בא נבוזראדן בעשור לחודש ושרף את בית המקדש ובית המלך,¹¹⁹ ולפי מלכים בא נבוזראדן בשבעה לחודש.¹²⁰ המלבי"ם מפרש בשבעה בא נבוזראדן לירושלים ובעשור לחודש עמד לפני מלך בבל וציווה לשרוף הכול.¹²¹

לפי חז"ל:

בשבעה נכנסו נוכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו, שביעי שמיני ותשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור, והיה דולק והולך כל היום כולו [...]. והינו דאמר ר' יוחנן: אלמלא הייתי באותו דור לא קבעתיו (את צום תשעה באב) אלא בעשירי מפני שרבו של היכל בו נשרף.¹²²

סיכום

ירמיהו שוחה כל חייו נגד הזרם המדיני של המלכים והשרים בגלל תפיסתו ההיסטורית המבוססת על הכללים הבאים:

א. רצון האלוקים הוא הקובע את כללי ההוויה.
ב. המשך חיי עם ישראל בארצו תלוי בקיום מושלם של הברית בין ה' לעמו.

ירמיהו מייעץ להימלט מן החורבן על ידי כניעה לנבוכדנצר: "הֲבִיאוּ אֶת צְוֹאֲרֵיכֶם בְּעַל מֶלֶךְ בְּכָל וְעִבְדוּ אֹתוֹ וְעִמּוּ וְחִיו".¹²³ הוא תופס את השלטון האלילי כמלכות עולם שהאל הקים מתוך תוכנית בעל משמעות עליונה. בכל הם הגוי מצפון שניבא עליו שיבוא להעניש

118 יר' לח 17-18.

119 יר' נב 12-14.

120 מל"ב כה 8.

121 יר' נב 12. ראו עוד מ', בולה, ספר ירמיהו: תורה נביאים כתובים עם פירושו דעת מקרא. ירושלים: מוסד הרב קוק תשנ"ב, עמ' תרמט.

122 בבלי, תענית כט ע"א.

123 יר' כז 12.

את ישראל על חטאיו¹²⁴ ונבוכדנאצר הוא שליחו של ה'. למלכות זו נקבע זמן מראש של שבעים שנה: "וְהָיָה כַּמְּלֹאוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה [...] וְשָׂמְתִי אֹתוֹ לְשִׁמְמוֹת עוֹלָם [...] וְשָׁלַמְתִּי לָהֶם כְּפָעֻלָם וְכַמְעֵשֶׂה יְדֵיהֶם."¹²⁵

דרישתו של הנביא להשתעבד לכבל אינם בגלל תנאים מדיניים. בתנאים דומים הנביא ישעיהו יעץ למלך חזקיהו לא להיכנע למלך אשור: "וַיִּגְּנוֹתִי עַל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ לְמַעַנִי וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי."¹²⁶ ישעיהו, כמו ירמיהו, מטיף לאותו רעיון: "אִם לֹא תִאֲמְנוּ כִּי לֹא תִאֲמְנוּ"¹²⁷ דרישת השעבוד של ירמיהו נובעת מתוך תפיסה דתית, מוסרית והיסטורית, שאת הקשר בין ארץ ישראל לעם ישראל אי אפשר לנתק: "וּקְרָאתֶם אֹתִי וְהִלַּכְתֶּם וְהִתְפַּלְלֶתֶם אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי אֲלֵיכֶם [...] וְשָׁבְתִי אֶת שְׁבִיתְכֶם וְשָׁבֹתְכֶם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל הַגּוֹיִם וּמִכָּל הַמְּקוֹמוֹת [...] וְהִשְׁבַּתִּי אֶתְכֶם אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר הִגְלִיתִי אֶתְכֶם מִשָּׁם."¹²⁸

אין סתירה בכך שירמיהו מצד אחד מטיף לעם מוסר ללכת בדרך תורה ה', ומצד שני מדריך את העם בענייני מדיניות. ירמיהו צופה את הפורענות אך מקונן עליה בעת ובעונה אחת. יש שהוא מתאר את הפורענות מתוך הזדהות עם העם הסובל, "שָׁבַר עַל שָׁבַר נִקְרָא כִּי שָׁדְדָה כָּל הָאָרֶץ פֶּתָאם שָׁדְדוּ אֱהָלֵי רִגְעַ יְרִיעֹתַי."¹²⁹ הזדהות מוחלטת מתגלה כשהוא זועק על בוא האויב "מַעֲי מַעֲי אַחֻלָּה | אַחֻלָּה | קִירוֹת לְבֵי הַמָּה לִּי לְבֵי לֹא אַחֲרִישׁ כִּי קוֹל שׁוֹפֵר שִׁמְעֵתִי | שְׁמַעְתָּ | נִפְשֵׁי תְרוּעַת מְלַחְמָה."¹³⁰

הנביא מתפלל אל ה' ושואל עד מתי זה יימשך? וה' עונה: "כִּי אֲוִיל עִמִּי אוֹתִי לֹא יִדְעוּ בָּנִים סִקְלִים הֶמָּה וְלֹא נְבוֹנִים הֶמָּה חֲכָמִים הֶמָּה לְהִרְעֵ וּלְהִיטִיב לֹא יִדְעוּ."¹³¹

124 שם ד 6.

125 שם כה 11-12.

126 יש' לז 35.

127 שם ז 9.

128 יר' כט 12-14.

129 שם ד 20.

130 שם ד 19.

131 שם ד 22.